

التاریخ المذیل^۱

نسخه تصحیح نشده و به امضاء ابن الدیبی

در کتابخانه دانشگاه پرینستون

نوشته فیلیپ خوری حتی

ترجمه محمد کاظم رحمتی

شاگردان ذکر شده که پنجمین آنها عبدالکریم بن منصور بن علی الموصلی الشافعی الأثری گفته او کسی است که متن اجازه را نوشته است. ششمین شاگرد تنها بخشی از کتاب را در مجالس سماع شنیده است.

سپس اسم فردی که کتاب را خوانده، آمده است؛ «وصحّ بقراءة الحافظ ابی منصور عبدالله بن ابی الفضل بن ابی محمد عرف باین الولید». (در برگ ۸۷، تذکری به خط او در نسخه مشهود است). طریق مناو له کتاب نیز این گونه آمده است: «و یناول^{۱۰} الشیخ [ابن الدیبی] بقیة کتابه للقاضی بهاءالدین ابی العباس و شرفالدین ابی عبدالله الکرلی لیرویاه عنه بطریق التلاوة».

سپس اثبات سماع کتاب این گونه ذکر شده است: «و ثبت ذلک فی مجلسین آخرهما فی العشر الأواخر من جمادی الاولى سنة ثلاث و عشرين و ستمائة (۲۷ . ۱۸ . آوریل ۱۲۲۷ م) و المجلسان متوالیان بدار علی شاطی دجلة ینزلها الرّسل الی الدیوان العزیز (خلیفه الظاهر، حکومت ۲۳ . ۶۲۲ ق / ۲۶ . ۱۲۲۵ م) فی الجانب الشرقي من مدینة السلام و الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد و صحبه أجمعین و سلم». ذیل این سطور با خط درشت‌تر و جوهر پررنگ‌تری، نوشته شده است:

«صحیح ذلک و [کتب] ^{۱۱} محمد بن سعید بن علی بن الدیبی».

این نیز شاهد دیگری است که نسخه پرینستون^{۱۲}، التاریخ المذیل، ابن الدیبی، در نزد او خوانده شده و به امضاء وی است. سؤال بعدی این است که آیا نسخه‌های دیگری از این جلد باقی است یا خیر؟ در کمبریج نسخه‌ای است که این عنوان را دارد: تاریخ بغداد (ذیل).^{۱۳}

در دو جلد، تراجم با حرف عین آغاز می‌گردد. مؤلف احتمالی، در فهرست نسخه ابن النجار (متوفی ۶۴۳ ق / ۱۲۴۵ م) را مصطفی جواد تصحیح کرده و آن را به درستی به ابن الدیبی نسبت داده است.^{۱۴} گرچه این نسخه، هیچ مطلبی از جلد نخست را دربر ندارد. نسخه دیگری در پاریس^{۱۵}، با عنوان ذیل تاریخ مدینة السلام بغداد للحافظ ابی

در میان گنجینه نسخ عربی مجموعه گارت (Garrett) در کتابخانه دانشگاه پرینستون، نسخه‌ای از میان نسخه‌های فراوانی که ابراهیم ساموئل یهودا، شرق شناس انگلیسی، در سال ۱۹۴۲ بدست آورده و توسط او ELS 36 شماره گذاری شده، نسخه‌ای از المذیل علی تاریخ بغداد للدیبی^۲ و هو ذیل علی تاریخ السمعانی است.

این نسخه عنوان ندارد. بعد از بسم‌الله، نسخه با چنین عبارتی آغاز می‌گردد:^۳ (قرأت علی الشیخ الامام الحافظ المتقن جمال الدین شرف الاسلام ابی عبدالله محمد بن (ابراهیم بن اسماعیل البخاری الجعفی)^۴ فی مجالس آخرها فی محرم سنة سبع عشرة و ستمائة.^۵ (۱۲۲۰ م).

انتساب نادرست به بخاری، خواننده دیگری را واداشته که به خط ناخوانایی در صفحه اول نسخه بنگارد: تاریخ السمعانی. نسخه با چنین عبارتی ادامه یافته است: «و جعلناه تالیاً لکتاب التاریخ الذی آلفه تاج الاسلام ابو سعید عبدالکریم بن محمد السمعانی^۶ المروزی... اتباعاً فیما أعورد من ذکر جماعه اشتمل علیهم کتاب التاریخ للشیخ الحافظ ابی بکر أحمد بن ثابت الخطیب»^۷.

در صفحه آخر آمده است:

«آخر المجلد الاول من التاریخ و هو آخر الجزء السادس عشر من الأصل یتلوه فی الجزء السابع عشر أحمد بن علی البخاری و الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد و صحبه و سلم».

گواهی سماع نسخه (اجازة السماع)^۸، با دست‌خط متفاوت دیگری چنین آمده است:

سمع هذا المجلد من عند [؟] آخره من کتاب التاریخ المذیل^۹ و هو احد اربع [!] مجلدات و یشتمل علی سته عشر أجزاء من الأصل علی مصنفه الشیخ الامام العالم الحافظ جمال الدین ابی عبدالله محمد بن سعید بن یحیی بن علی بن ابی المعالی یعرف باین الدیبی شکر الله سعيه».

این شواهد، جای هیچ شک و شبهه‌ای را باقی نمی‌گذارد که مؤلف ابن دیبی بوده و نسخه در محضر او خوانده شده است. در اجازه، نام‌های

ایه احمد ۲۵ برگ و نصف برگی را تشکیل داده است و مبتنی بر دومین نام قرآنی پیامبر، احمد است که در مرتبه دوم بعد از نام محمد آمده است. در قیل نیز بخاری در التاریخ الکبیر که اثری در تراجم عمومی است، ذکر اسامی شرح حال‌ها را با نام محمد آغاز کرده است.

الذهبی (متولد ۳ ربیع الثانی ۶۷۳، متوفی ۳ ذی القعدة ۲۴۸ / ۷ اکتبر ۱۲۷۴ - ۴ فوریه ۱۳۴۸) کتاب ابن الدبیثی را خلاصه کرده و آن را مختصر المحتاج الیه من تاریخ الحافظ ابی عبدالله محمد بن سعید بن محمد ابن الدبیثی نامیده است. ذهبی مقدمه (که در آن ابن دبیثی معیار خود برای انتخاب مطالب در تکمله بر کتاب خطیب را آورده)، شرح حال‌های کمتر از نیمی از افراد را حذف کرده و شرح مطالب حال‌ها را خلاصه کرده است. از جلد نخست این کتاب (مختصر المحتاج) تنها یک نسخه شناخته شده در کتابخانه ملی قاهره است و مصطفی جواد (بغداد ۱۹۵۱ م) آن را در ۲۸۶ صفحه تصحیح و چاپ کرده است. مقایسه اجمالی میان نسخه دانشگاه پرینستون با کتاب الذهبی نشان می‌دهد که وی مطالب غیر تاریخی را حذف کرده و از میان ۷۸۸ مدخل، ۳۸۸ مدخل را برگزیده و نیمی از مطالب شرح حال نگارانه را حذف کرده است. در چاپ دیگر این کتاب، بی‌تردید مقایسه متن چاپی با نسخه دانشگاه پرینستون سودمند خواهد بود.

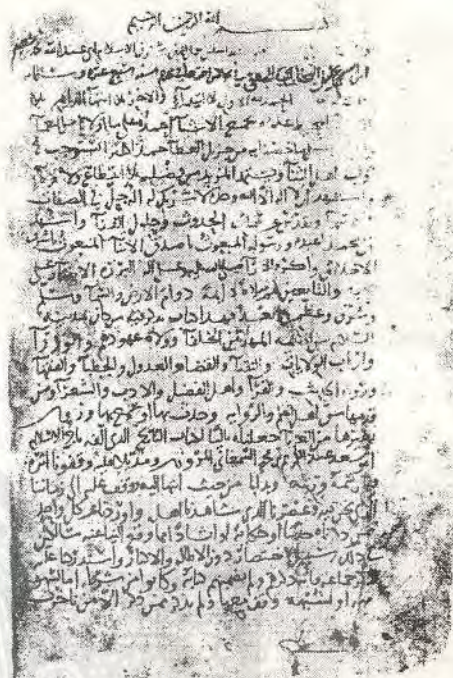

Figure 1 of Ibn al-Dubaythi's manuscript, indicating changes in the author's time (the red text).

پی‌نوشتها

۱. این نوشتار، ترجمه‌ای است از:

Al Mudhayyil in Manuscript of Ibn al Dubaythi
Philip K. Hitti, An Unedited Autographed Oriental
Society, 88 (1968) 334 - 340 University Library,
Journal of American Princeton

در این تحقیق، من مرهون لطف دکتر رودلف ماخ (Rodlf Mach) کتابدار مجموعه خاور نزدیک کتابخانه پرینستون و پرفسور بطروس عبدالملک از دانشگاه آمریکایی قاهره به‌خاطر ارشادات سودمندشان هستم.

۲. اطلاعات دقیقتر در مورد ابن دبیثی محدث این است که وی در واسط (که خانواده‌اش به آنجا از دینیه مهاجرت کردند) در ۲۶ رجب ۵۵۸ (۱ ژوئیه ۱۱۶۳) متولد گردیده و در بغداد بالیده است، جایی که در ۸ ربیع الثانی ۶۳۷ (۸ نوامبر ۱۲۳۹) رخت از جهان فروبست. ۱۹ سال قبل از آنکه مدینه السلام، محبوب وی آرامش خود را (به واسطه حمله مغولان) «مترجم» از دست دهد.

۳. ترتیب نامها دقیق نیست، اما مقصود شخصیت برجسته و مشهور حدیث و مؤلف کتاب التاریخ الکبیر متوفی ۲۵۶ ق / ۸۷۰ م، قرن‌ها قبل از زمان مورد بحث در نسخه خطی است.

۴. بخش داخل پرانتز به جوهر پرننگ‌تر و دست‌خط متفاوتی از اصل نسخه است و کاملاً آشکار است که دخل و تصرف است.

۵. مؤلف ذیل تاریخ بغداد للخطیب (متوفی ۱ ربیع الاول ۵۶۲ / ۲۶ دسامبر ۱۱۶۶) ر.ک: کارل بروکلان، تکمله، ج ۱ (۱۹۲۷ م)، ص ۵۶۴. بروکلان تاریخ وفات را ۱۰ ربیع الاول ارایه کرده که ظاهراً به واسطه این است که به خطا غره را عشرة خوانده

عبدالله محمد بن یحیی بن علی بن الحجاج الواسطی یُعرف بالذبیثی مشتمل بر جلد اول و سوم، موجود است. جلد نخست در ۲۹۸ برگ، به خط نسخ متعلق به قرن هفتم است که از روی نسخه اصل به تاریخ ۶۳۶ ق (یک سال قبل از وفات ابن دبیثی) کتابت شده است. مشابهت نسخه با نسخه کتابخانه ملی پاریس، این حقیقت را بر ملا می‌کند که نسخه پاریس رونویسی متأخری از همان کتاب است، گرچه استنساخی از نسخه پرینستون نیست. آغاز نسخه‌ها و جملات آغازین تفاوت دارند، نسخه پاریس، اجازه و شرح حال مؤلف را ندارد، اما مقایسه شرح حال نخست و آخر، تفاوت عمده‌ای را نشان نمی‌دهد. در صفحه آخر نسخه پاریس آمده است:

«آخر الجزء الثانی و العشرین فی أصل بوقف السلطان الملك الاشرف بدار الحدیث... و هو آخر المجلدة الاولى فی هذه النسخة يتلوه إن شاء الله فی الذی یلیه حرف الحا».

این نسخه استنساخی از روی نسخه وقف شده در دارالحدیث سلطان مملوک الاشراف (حکومت ۱۲۹۳ - ۱۲۹۰ م) است.

اثر ابن الدبیثی در حقیقت کتابی در تراجم عمومی، مشتمل بر احوال عالمان و تکمله‌ای بر نگاشته‌های خطیب بغدادی و ابن سمعانی است. برای مسلمان آن روز، تاریخ اسلام، تاریخ امت، بر ساخته مردان دانشمند و فرهیخته در حدیث، فقه کلام و دیگر علوم قرآنی است. تاریخ سیاسی اهمیت کمتری داشته است. اسامی در تاریخ ابن دبیثی به دو شیوه و با جوهر قرمز آمده است. حرف نخست ذکر من اسم محمد و اسم ایبه احمد، جلد اول را تشکیل می‌دهد. جلد دوم ذکر من اسم احمد و اسم

11. See. Edward G. Bowne, A Hand _ List of the Muhammadan Manuscripts in the Library of the University of Cambridge (Cambridge, 1900) no, 169 add 2924

Mitteilungen des Seminars fur Orientalische Sprachen, Vol: X (1907) p:74

صفحه ۶۴ درست است و نه صفحه ۷۴.

۶. البغدادی، مؤلف اثرسترگ تاریخ بغداد، متوفی ۴۶۳ ق / ۱۰۷۱ م.

۱۱. تعداد برگها ۱۸۳ برگ، اندازه ۱۷ cm * ۳ / ۲۶، طول و عرض بخش نوشته ۵cm / ۱۲ * ۲۱، در هر صفحه ۲۵ سطر، نسخ، ابواب به خط قرمز، جلد برجسته، چرمی و همراه با زیانه.

۷. در مورد اجازه (رخصت استفاده از کتاب) بنگرید به: صلاح‌الدین المنجد، اجازه السماع فی مخطوطات القديمه، مجلة معهد المخطوطات العربية، ج ۱ (قاهره ۱۹۵۵)، ص ۵۱. ۲۳۲؛

۱۰. تاریخ ابن‌الدیبی، مجلة المجمع العلمي العراقي، سال اول (بغداد، ۱۹۵۰)، ص ۳۱. ۳۳۲.

Georges Vajda, Les Certificats de Lecture et de transmission dans Les manuscrits arabes de la Bibliothegue Nationale de (Paris - 1957)

13. See E. Bloechet, Bibliothegue Nationale, catalogue des manuscrits arabes des nouvelles acquisitions (Paris, 1925), no. 5921-5922

۸. ر.ک: ابن عماد، شذرات الذهب فی اخبار من ذهبه ج ۱ (قاهره، ۱۳۵۱)، ص ۱۸۲، که این کتاب چنین معرفی شده است: «ذیل علی مذیل ابن السمعی مصنفه الشیخ الامام العالم الحافظ جمال الدین ابن عبدالله محمد بن سعید بن یحیی بن علی بن ابی المعالی یعرف بابن الدیبی شکرالله سعيه...».

۱۵. برای جزئیات بیشتر، ر.ک:

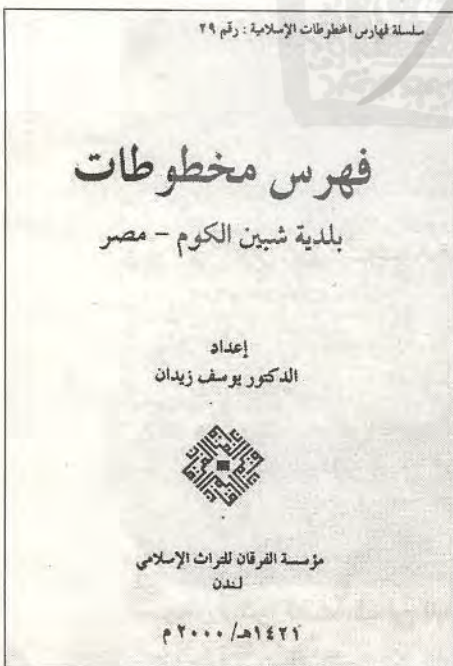
M.R. Guignard and May Elziere, departement des manuscrits, cabinet Oriental October, 1962

۹. در مورد مناوله ر.ک: الجرجانی، کتاب التعريفات، تحقیق گوستاو فلوگل (لپزیگ، ۱۸۴۵)، ص ۲۵۵؛

Ignaz Goldziher, Muhammedanische Studien, Vol: II (Halle, 1890) pp:190 - 93

فهرس مخطوطات بلدية شبين الكوم - مصر / اعداد يوسف زيدان / مؤسسه الفرقان للتراث الاسلامی / لندن / ۱۴۲۱ هـ ۲۰۰۰ م

مؤسسه الفرقان، در پی تهیه و نشر فهرست نسخ خطی رشید و ذمنهور، سومین فهرست نسخه‌های خطی مصر را که متعلق به شهر شبین‌الکوم در استان منوفیه مصر می‌باشد به همت دکتر یوسف زیدان منتشر ساخته است. این فهرست به معرفی ۲۷۸ نسخه موجود در کتابخانه شبین‌الکوم که در سال ۱۹۲۷ تأسیس شده می‌پردازد.

نکته قابل توجه اینکه تعداد نسخ خطی بر اساس ثبت دفتر کتابخانه ۱۹۹ جلد بوده که پس از تنظیم این فهرست تعداد واقعی آنها روشن شده است. شیوه تنظیم فهرست کاملاً علمی و دقیق است و آقای دکتر زیدان با مراجعه به منابع معتبر اسامی صحیح کتابها و مؤلفین آنها را بدست آورده و به غیر از ضبط آغاز و انجام هر نسخه، مشخصات ظاهری نسخه‌ها را نیز به دقت ثبت کرده است.

دو فهرست مؤلفین و اسامی کتابها نیز بر غنا و کارآمدی کتاب افزوده‌اند.